

Yordam Kitap

Yıldız Silier

1997'de Boğaziçi Matematik Bölümü'nü bitiren, İngiltere'deki Kent Üniversitesi'nde felsefe doktorasını tamamlayan Yıldız Silier, 2004'ten beri Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesidir. Sosyal ve Politik Felsefe, Özgürlük, Sosyalist Feminizm, Felsefeye Giriş, Sinemada Felsefe, Bir Yaşam Biçimi Olarak Felsefe derslerini vermektedir.

Diğer kitapları:

Freedom: Political, Metaphysical, Negative and Positive, 2020, Routledge.
(İlk baskısı 2005, Ashgate)

Kökler Çarklar ve Bulutlar: Bir Karşılaşmalar Masalı, 2016, Yordam Kitap.

Oburluk Çağı: Felsefe ve Politik Psikoloji Denemeleri, 2010, Yordam Kitap.

Özgürlük Yamılsaması: Rousseau ve Marx, 2006, Yordam Kitap.

GENÇLERLE
BAŞ BAŞA

FELSEFENİN
BAHÇESİNDE

YILDIZ SİLİER

Katkıda Bulunanlar:

Ahmet Aktaş, Ege Asova, Burak Barıtlı, Leyla Bozan, Elif Dilber,
Derin Güçer, İdil İspir, Ulaşcan Kurt, Sibel Nisan Namlı

Yordam Kitap: 431 • **Gençlerle Baş Başa: Felsefenin Bahçesinde** • Yıldız Silier
ISBN 978-605-172-590-1 • *Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç*
Kitap Editörü: Elif Aksu Kaya • Birinci Basım: Aralık 2022
© Yıldız Silier, 2022; © Yordam Kitap, 2022

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

Gençlerle Baş Başa
Felsefenin Bahçesinde

Yordam Kitap

Bu bir felsefeye giriş kitabı değil. Felsefeyi büyük bahçeli ahşap bir konak olarak hayal ettiğimde, konağın içinde değil de bahçesinde vakit geçirmeyi daha çok seviyorum. Zaten içerisi felsefecilere değil filozoflara göre bir yer. Binanın içinde Platon, Aristo, Descartes, Hume, Kant, Hegel, Nietzsche gibi büyük filozofların kendi felsefelerine uygun tarzda döşedikleri odaları var. Kadın filozofları gözlerinden uzak bir köşeye, tavan arasına yollamışlar. Her biri kendi odasına kapanmış çalışıyor, arada ziyaretçileri geldikçe onlarla tartışıyorlar. En sevdikleri faaliyet, gözlerine kestirdikleri bir rakibi söz düellosuna davet etmek yerine, onun felsefesinin fare delikleriyle dolu eski bir parşömene benzediğini tumturaklı sözlerle anlattıkları yazılar yazıp bunları hepsinin okuduğu Felsefe Postası'nda yayınlamaya çalışmak oluyor. Aralarından çok azı mütevazı karakterler. Genellikle "hakikatin en doğru resmini" kendi felsefeleriyle yakaladıklarına canıgönülden inanıyorlar ve gelen eleştirileri "çürüttükçe" kuramlarının "en doğru" olduğuna dair inançları artıyor. Gerçekten de çok zeki ve iddialı tipler bunlar. Doğa yasalarını tek bir evrensel yasa indirgemeye çalışan fizikçilere benziyorlar. Mesele, kendilerini bu büyük uğraşa fazlasıyla kaptırmış oldukları için başka dünyaları keşfetmeye, gezmeye, kendilerinden çok farklı insanlarla karşılaşmaya, onları dinlemeye, doğayı gözlemlemeye, bazen kalemi bırakıp da ellerini çamura sokmaya pek yanaşmamaları.

Peki, bahçede neler olup bitiyor? İçeride her odanın belli bir düzeni ve rutini var ama bahçede her şey dar-madağınık ve kendi halinde, kendi temposunda bir akış içinde. Bahçeye ara sıra gelen bahçıvanların amacı ona bir düzen vermek değil; çalılarını geometrik şekillerde budayarak vahşi doğayı evcilleştirmeye, ona uygarlığın ve kültürün damgasını vurmaya çalışmıyorlar. Çimleri biçen, ayırık otlarını ayıklayan kimse de yok. Bahçede onlarca farklı tür çiçek ve ağaç, sincaplar, kirpiler, kumrular, serçeler ve saksagaşanlar, kurbağalar ve yılanlar bir arada yaşıyor. Sabah 6 civarı gün doğarken kumruların guguk guk sesleri uzaklardan gelen köpek havlamalarına karışıyor. Balta değmemiş bir ormandaki kadar olmasa da büyüğü bir keşmekeş var. Bu büyük bahçenin bir köşesinde ufak bir zen bahçesi var. Emirgân Parkı'nın içindeki ufak göl, üzerindeki tahta köprü ve civarındaki salkım söğüt ağaçlarına benziyor, birkaç koca taş da minik çayın sularıyla cilalanmış. Binanın sahibi ünlü filozoflar ama bahçede kimse birbirinden üstün değil; hiçbir efendi yok. Bahçede dolaşan, meyve yiyen, etrafı izleyen, birbirini dinleyen ve sessizliğin değerini bilenler burada kendilerini misafir olarak görmüyor, evinde hissediyor. Herkes birbirine özen gösteriyor, kimsenin elinde cep telefonu yok. Bahçede zaman daha yavaş akıyor.

Stoacılar ve Epikürcüler de felsefelerini içeride değil dışarıda yaparlarmış. Stoacılar sütunlar arasında dolaşarak felsefi konularda konuşur, Epikür ise bahçesinde toplumdan dışlanan kişilerin de katıldığı mütevazı şöenler düzenlemiştir. Hırslardan, beklentilerden arınmış, arkadaşlar arasında yiyip içip sohbet etmek, hem bağımsız hem de birlikte olabilmek... İşte mutluluk!

Bahçede böyle bir ortamda olduğunuzu hayal edin. Yeryüzü Sofraları'ndaki gibi herkes pişirip getirdiği yemeği diğerleriyle paylaşıyor. Kimisi yerde bağdaş kurmuş, kimisi bir ağaç altında ya da hamakta şekerleme yapıyor, birkaç kişi birlikte müzik yapıyorlar. Böyle bir ortamda biz olsaydık neler konuşurduk acaba? Son zamanlarda çoğu konuşmamız memleket sorunları ve siyaset hakkında olduğundan dolayı, duygu skalamız da keder ve öfke ağırlıklı. İçimizi rahatlatmak ve ruhumuzu ferahlatmak için önce bu iki konudan ve diğer "dünyevi" konulardan mümkün olduğunca uzak durup biraz kadim sorularla haşır neşir olalım diyorum. Ne dersiniz?

1. HAKİKATLER VE DOĞRULUKLAR

Bilebildiklerimiz var olan her şeyin bir alt kümesi mi?

Evrende neler var? Neleri, ne kadar bilebiliriz? Nesnel bilgiyi, öznel fikirlerden ayırabilir miyiz? Hiç bilemeyeceğimiz hakikatler var mı? Bazıları (örneğin filozoflar ya da bilimciler) hakikati “sıradan” insanlardan daha iyi bilebilir mi? Hakikati bilmek her zaman değerli midir? *Matrix* filmindeki senaryo gerçekleşse, kırmızı hapı seçer miydiniz? Doğru ve yanlış seçimler arasında bir ayrım yapılabilir mi? Bu kısacık paragrafta ontoloji (ya da metafiziğin) en temel sorusundan yola çıkıp epistemolojiye (ya da bilgi felsefesine) ve en son da etiğe geçtik.

Önce nelerin var olduğunu düşünelim: Doğadaki tüm canlılar, dağlar, bulutlar, atomlar, enerji, düşünceler, duygular, sayılar, kavramlar, hayallerimiz, Tanrı, roman karakterleri. Bu listenin ne kadar kapsamlı olduğunu fark ettiniz mi? Sadece herkesin gözleyebileceği fiziksel nesnelere kapsamıyor. Bu farklı tür varlıkları nasıl tasnif edebiliriz? İlk bakışta, dışımızdakiler ve zihnimizin içindekiler ayrımını yapmak, dış dünya ve iç dünyayı, nesnel (objektif) ve öznel (sübjektif) olanı ayırmak iyi bir fikir gibi gelebilir. Ama masanın sadece dış dünyada, öfkenin sadece iç dünyamızda olduğunu söylemek doğru olur mu? Herkes öfkelenebilir. Kızgınken vücudumuzda gerçekleşenler (örneğin kalp atışlarının hızlanması, kan basıncının ve adrenal hormonunun artması, kaç ya da savaş refleksinin devreye girmesi) nesnel olgular. Masayı neler yapmak için

kullandığımızı, belirli bir masanın bizim için kişisel anlamını ve öfkeliyken hangi davranışların kültürümüzde olağan karşılandığını düşünelim. Bu durumda masaya veya öfkeye dair bildiklerimiz hem kültürel hem öznel hem de nesnel değil mi? Varlıkları doğal-kültürel, öznel-nesnel olarak ayırmaktan daha iyi bir tasnif yapabilir miyiz?

Bir olaya nesnel olarak bakmak, öznel olarak bakmaktan her zaman daha mı iyidir? Örneğin âşık olan birinin yaşadığı coşkulu *öznel* durumu, biyoloji ve psikoloji bilimleri hormonların değişimi üzerinden *nesnel* bir şekilde açıkladığında aşkı daha iyi mi anlarız? Yoksa vücudumuzdaki fiziksel değişimler aşkın özü değil eşlikçisi midir? Âşık olunca vücudumuzda gerçekleşen tüm değişiklikleri bilim açıklayabilse bile, neden belli bir kişiye âşık olduğumuzu da açıklayabilir mi? Immanuel Kant, *Ahlakın Metafizigi* adlı kitabında evliliği şöyle tanımlar: “Karşı cinsten iki yetişkinin ömür boyu birbirlerinin cinsel organlarını kullanmak için yaptıkları sözleşme”. Evliliğin *tümüyle* bilimsel bir tanımı yapılacak olsaydı, bu indirgemeci cümle iyi bir başlangıç olmaz mıydı?

Platon, mağara alegorisinde felsefenin bilgelik sevgisiyle, görünümünün ardında yatan değişmez gerçekleri keşfetme uğraşı olduğundan bahsediyordu. Antik Çağ’da Anadolu, filozofların en yoğun yaşadığı bölgelerdendi. Miletli filozoflar kozmolojiyle ilgileniyor, evrenin temel ilkesinin ateş mi, su mu, yoksa sonsuz mu olduğuna dair tartışmalar yapıyorlardı. Varlığın yok olamayacağını, sadece biçim değiştirebileceğini düşündükleri için değişimin nasıl gerçekleştiğini anlamaya çalıştılar. Efesli Herakleitos her şeyin zıtların mücadelesinden ortaya çıktığını, birin içindeki çokluğu, çokluğun içindeki birliği, bütünün bir ırmak gibi aktığını ve değişimin kaçınılmazlığını savunuyordu. Değişen görünümünün altında

yatan değişmez ilkeler var mı? Newton'un hareket yasaları, termodinamik ilkesi gibi doğa yasalarını öğrendikçe tek bir gerçekliğe dair daha fazla şey mi biliyoruz?

“Bilinebilir olan şeyler” kümesini “var olan her şey” kümesinin bir alt kümesi olarak düşünürsek, bilim ilerledikçe her şey bilinebilir hale mi gelecek? Bir karadeliklin içine girip sağ kalabilseydik, neler olurdu? Karadelikler başka evrenlere açılan solucan delikleri olabilir mi? Binlerce ışık yılı ötedeki gezegenlerde başka canlılar yaşıyor mu? Bu soruların cevaplarını bilmiyoruz. Ama aynı zamanda bunlar ışık hızından hızlı gidebilmek ve insanların ölümsüz olması gibi “mucizeler” gerçekleşmezse, cevapları hiçbir zaman bilinmeyecek sorular. Tanrı var mı, yok mu? Varsa tam olarak nasıl bir varlık? Özgür irade var mı, yok mu? Bunlar da cevabı bilinemez sorular.

Önümüzde iki seçenek var. İlk seçenek şu: “Kainatı yaratan ve insanları öteki dünyada ödüllendirip cezalandıran bir Tanrı var mı?” sorusunun nesnel ve kesin bir cevabı var ama biz bunu asla bilemeyeceğiz. Yani, dünyadaki insanların %99'u dindar olsa da böyle bir Tanrı olmayabilir ve çoğunluk ateist olsa bile Tanrı var olabilir. İkinci seçeneğe göre yukarıdaki sorunun nesnel bir cevabı yoktur; cevabı belirleyen, kişinin neye inandığıdır. Dindar biri için Tanrı vardır, ateiste göre yoktur ve ikisi de aynı anda haklı olabilir. Farklı gerçekliklere, farklı dünyalara sahip olanların doğruları da farklıdır. İnsanlar inançlarıyla Tanrı'yı var eder ve inançsızlıklarıyla Tanrı'yı yok eder. Sizce bu iki seçenekten hangisi daha makul?

Aydınlanma Dönemi deyince ilk akla gelen filozof olan Kant, bilginin alanını sınırlayıp inanca yer açmıştı. Ortaçağ felsefesinde Anselm, İbn Rüşd ve Aquinas akıl yürüterek Tanrı'nın varlığını ispatlamaya çalışmıştı. Kant ise

aklın bazı soruların kesin cevabını bulamayacağını iddia ederek dinle bilimin alanlarını ayırdı ve bu şekilde onları uzlaştırmaya çalıştı. Kant, felsefenin üç temel sorusu olduğunu düşünüyordu: Neleri bilebilirim? Ne yapmalıyım? Ne umut edebilirim? Bunlardan ilki metafiziğin, ikincisi ahlakın ve üçüncüsü dinin alanını oluşturuyordu.

Kant'ın aklın sınırlarını göstermek için kullandığı çatışıklara (antinomi) bir örnek verelim. Akıl, evrenin zaman içinde bir başlangıcı olduğunu da, olmadığını da varsayıp kendi içinde tutarlı iki farklı açıklama yapabilir ama bunlardan hangisinin doğru olduğunu ispatlayamaz. Her şeyin sebep sonuç ilişkileriyle açıklanabilir olması da, aklın varsaydığı ama ispatlayamadığı savların bir örneğidir. Kant'a göre hakikat, onun kullandığı terimle söylersek "kendinde şeyler (noumena)" aşkındır ve bilinemez. Ona beş duyu organımız ve evrensel kategorilerimizden oluşan (zaman-mekân, sebep-sonuç ilişkileri gibi), asla çıkarmayacağımız gözlüklerimizle bakmak zorundayız. Bu gözlükler sayesinde gerçekliğe bir yapı kazandırıyoruz ve onu inşa ederek anlaşılabilir, bilinebilir hale getiriyoruz. Ama yine de Kant'ın aşkınsal (*transendental*) idealizmi benimseyen varlık kuramına göre bildiğimiz şeyler, gerçekliğin ta kendisi değil bir görünümü. Alt başlığımızdaki soruya dönersek, Kant'a göre bilebildiğimiz şeyler, var olan şeylerin alt kümesi değil, çünkü hiçbir şeyi olduğu haliyle asla bilemeyeceğiz. Kendi içinde şeyler (numenler) bilinemez, sadece bunların biz fanilerin bilişsel aygıtlarıyla kavranabilen görünümleri (fenomenler ya da deneyimlenebilen gerçeklik) bilinebilir. Başka bir deyişle, kaotik bir gerçeklik ve evcilleştirilmiş bilgi alanı arasındaki fark aşılamaz.

Kant hepimizin aynı gözlüklerle "deneyimlenebilen gerçekliği" inşa ettiğini iddia ediyordu; Hegel bir adım daha

ileri giderek bu gözlüklerin tarihsel olarak değiştiğini ve hatta en ileri model gözlüklerin bizim en iyi şekilde görmemizi sağladığını iddia etti. 20. yüzyılda postmodernizmin haklı eleştirilerine maruz kalan bu erekselci (teleolojik) fikre göre, tarihin yönü aklın ve özgürlüğün ilerlemesiydi. Düşünceler tarihinin sonu olarak gördüğü kendi kapsayıcı sistematik felsefesinin, varlık ve hiçlikten diyalektik olarak varoluşun ortaya çıkışını, özne-nesne arasında ve öznelere arası ilişkilerin evriminde toplumsal kurumların gelişimiyle ahlaksal varlıklara dönüşmemizi, devletin hangi ihtiyacı karşılamak için ortaya çıktığını ve özgürlüğün nasıl arttığını açıkladığını iddia ediyordu. Bu kadar iddialı bir proje, toplumları genelleyici ilkeler çerçevesinde açıklayan tüm büyük kuramların yani tüm meta anlatıların günümüzde öldüğü fikrinin sorgulanmadan kabul edildiği bir çağda bize anlaşılmasın gelebilir. Ama hiçbir felsefecinin kuramının tümüyle doğru ya da tümüyle yanlış olamayacağını aklımızda tutarak, Kant'tan ve Hegel'den öğrenebileceğimiz, ilham alabileceğimiz birçok fikir var.

Kant, herhangi bir şeyi bilebilir miyiz sorusunu cevaplamadan önce bilmeyi mümkün kılan bilişsel organlarımızın güvenilir olup olmadığı sorusunu sormamız gerektiğini söyler. Eleştirel felsefesinin sonucunda bilinebilir ve bilinemez, yani bilim ve dinin alanlarını katı bir şekilde ayırır. Başka bir deyişle, Kant'a göre inançtan bilgiye giden yol şüpheden geçer.

Oysa Hegel, "Esas hatamız, hata yapmaktan korkmak olabilir mi?" sorusunu gündeme getirir. "Neyi, ne kadar bilebiliriz?" sorusunu sormadan bilgimizin çığ gibi artışının tarihsel uğraklarını açıklamaya başlar. İslanmadan yüzülemez çünkü. Denizde boğulmamayı garantileyen tüm koşulları hesaplamaya gerek yoktur. Başka bir deyişle, ona

göre şüpheden bilgiye giden yol inançtan geçer. Buradaki inanç dinî bir inanç değil, hakikatin bilinebilirliği konusunda bilinç, öz bilinç ve tarihe duyulan güvendir. Hegel, Kant'taki bilinemez gerçeklik ile bilinebilir görünümler arasındaki ayrımı reddedip tüm gerçekliğin bilinebilir olduğu varsayımıyla yola çıkar. Tarih içinde kavramlarımız gelişip yetkinleştikçe gerçekliği daha iyi anlayabileceğimizi iddia eder. Hegel, "Minerva'nın baykuşu alacakaranlıkta uçar" ünlü sözüyle yaşadığımız çağı tam olarak kavrayamayacağımızı, ancak geçmişte olan olayların tarihsel anlamını ve önemini kavrayabileceğimizi ifade eder. Bu fikrin temelinde holistik yöntem bulunur. Ancak bir romanı bitirince parçalarını tümüyle anlayabiliriz. Bu yüzden bir roman, parçalarının toplamına indirgenemez ya da bir beste onu oluşturan notaların toplamından fazlasıdır.

Kesin bilgi arayışı genellikle şüphecilikle sonuçlanır. Descartes şüphe edemeyeceği kesin bir bilgi arayışında "düşünüyorum öyleyse varım" sonucuna ulaşır ama sadece düşünen bir zihninin var olduğu bilgisinden yola çıkarak dış dünyanın da var olduğu sonucuna bile ulaşamaz. Bu sonuca ulaşabilmek için, kendisini kandırmayan bir Tanrı'nın var olduğu gibi apaçık olmayan, şüpheli bir varsayımı kabullenmek zorunda kalır.

Hegel'in felsefesinden günümüzde nasıl yararlanabileceğimize dair son bir örnek vermek istiyorum. Hegel'in bilgi kuramında gerçekliği anlarken taktığımız gözlükler evrensel değil, tarihsel olduğu için, farklı gözlüklerle dünyayı gören kültürlerin farklı gerçeklikleri olabilir. "Karakterimizi biçimlendiren doğamız mıdır, içinde yaşadığımız kültür müdür?" sorusu Eski Yunan'daki Sofistlerden çağdaş psikoloğlara kadar binlerce yıldır tartışılan bir soru. Bu sorunun yüzeysel cevabı tabii ki "ikisi de önemli" ama insan genom

projesi 2003'te bittiği halde hangi karakter özelliklerimizin kalıtımsal olduğunu hâlâ tam olarak bilmiyoruz.

Kültürel hiçbir boyutu olmayan, tümüyle doğal bir şey bulabilir miyiz? Buna örnek olarak güneşi ele alalım. Güneşe tapan bir kabile için güneşin anlamı ile iklim kriziyle boğuşan bizim için anlamı ne kadar farklı. Yine de güneşi “Güneş sistemimizin merkezinde yer alan, 4,5 milyar yaşında bir küce yıldız” olarak tanımladığımızda nesnel bir tanımına ulaşmıyor muyuz? Bilimin ilerlemesi bizim nesnelere gittikçe daha kapsamlı ve doğru biçimde tanımlamamıza yol açmıyor mu? Suyu diğer nesnelere ayırt edebilen ve gündelik hayatında ona aşına olan birisi, suyun formülünün H₂O olduğunu bilmiyorsa, suya dair bilgisinin yetersiz olduğunu mu söylemeliyiz? Manavlar domatesi sebze olarak ama botanikçiler meyve olarak sınıflandırıyor, hangisi haklı? Ornitorenkler, yumurtladıkları halde neden memeliler grubuna giriyor? Plüton 2006'da gezegenlikten çıkartıldı. Eskiden tüm üçgenlerin iç açılarının toplamının 180 derece olmasını kesin bilgi olarak öğreniyorduk. Ama Öklit-dışı geometrilerin keşfi ya da icadıyla bu bilgi kesinliğini kaybetti. Bu gibi örnekler, tanımların değişkenliğini gösteriyor ve kültürel boyutlarını sorgulamamıza yol açıyor.

Ortaokulda din öğretmenimiz Allah'ın her şeyi görüp bildiğinden bahsetmişti. Bu cümle bana çocukken sormuş olduğum ilk felsefi soruyu hatırlattı: Neden beş duyu organımız var? Görmeyen birisi dünyaya dair görenden daha az şey biliyorsa, 6, 8 hatta 100 duyu organı olan bir varlık hakikati bizden çok daha net algılayabilir mi? Acaba Tanrı sonsuz (ya da yeterince çok) sayıda duyu organına sahip bir varlık gibi miydi? Her şeyi bilmek isteyenler Tanrı gibi mi olmak istiyorlardı? Peki neden? Bazı şeylerin gizemli ve

bilinemez kalması hayatı daha keyifli yapmaz mıydı? Bilim her şeyi açıklayabilir mi? Eğer bilim ileride tüm doğa yasalarını keşfederse, evrene dair keşfettiğimiz ve icat ettiğimiz doğru teoriler bize beş duyu organımızla elde edebileceğimizden çok daha derinlemesine (geçmiş ve gelecekteki olasılıkları da kapsayacak) bilgiler sunabilir. Eskiden suyun altında uzun süre kalamazdık, uçamazdık ama şimdi denizaltılarımız ve uçaklarımızla eskiden imkânsız olarak görülen birçok şey mümkün hale geldi. Sırada ne var? Çocuk doğurabilen erkekler, ölümsüz insanlar, genleri tümüyle isteğe göre biçimlendirilmiş ve laboratuvarında üretilmiş bebekler, yapay etler, taşınması kolay küp biçimli karpuzlar, tümüyle güneş ve rüzgâr enerjisiyle yaşayan şehirler, insanları kıtalararası ışınlayabilen teleportasyon makineleri ve daha hayal bile edemeyeceğimiz bir sürü yeni icat... Bilim ve teknoloji bizim bu kadar mucizevi şeyler yaratmamızı sağlayabiliyorsa yaratıcılıkta ve yıkıcılıkta insanlığı Tanrı'nın rakibi haline getirmiyor mu?

İlk insanlar doğadaki bazı şeyleri kontrol edemediklerini fark ettiklerinde tepkileri neydi acaba? Örneğin sevdikleri biri hastalanıp öldüğünde, sel nedeniyle barınakları kullanılamaz hale geldiğinde, yedikleri bir bitkiden zehirlendiklerinde, bunlara bir açıklama bulmaya çalışıyorlar mıydı? Yoksa sadece başlarına gelen olaya uygun olduğunu düşündükleri bir tepki mi veriyorlardı? Yarayı bir bitkinin yaprağıyla iyileştirmeye çalışmak, yeni bir barınak yapmak, ölenin arkasından ağıt yakıp onu gömmek ya da yakmak gibi. Neler olduğunu anlama isteğinin ve merakın evriminin insanı insanlaştırdığını iddia edebilir miyiz?

Kaos ve düzeni nefes alıp verişlerimiz gibi bir döngü olarak düşünebiliriz belki. Tüm canlıların temel içgüdü-sünün hayatta kalmak olduğunu varsayarsak, bunun için

tehlikelerle karşılaştıklarında ne kadar hazırlıklı olurlarsa hayatta kalma şansları da artmış olur. Kültür de dünyayı anlayıp anlamlandırmak için ortak bir çerçeve sunarak grubun hayatta kalmasını kolaylaştırır.

Doğada o kadar farklı yaşam modeli var ki... Balıklar ve kaplumbağalar ebeveynlerini tanımasa bile memelilerin yavru kendi başına hayatta kalana kadar onu besleyip koruduğundan yola çıkarak annelik içgüdüsünün tüm kadınlarda olduğunu söylemek hatalı bir akıl yürütme olur çünkü insanın diğer canlılarla paylaştığı ortak içgüdüler, davranışlarını motive eden diğer kültürel ve psikolojik faktörlerin yanında devede kulak kalıyor. Hayatının bir döneminde çocuk doğurmazsa ve bunu “meşru” bir şekilde yapabilmek için evlenmezse ailesinin onu dışlayacağı, toplumsal önyargılara maruz kalacağı ve yaşadığı ülkede bekâr kadınlar için yaşamın daha zor olacağı öngörüsü nedeniyle anne olmayı seçmek zorunda kalanların, biyolojik içgüdüleri ve hormonları nedeniyle anne olanlardan daha fazla olduğunu iddia edebiliriz.

Bilincin ve dilin gelişmesiyle kavramlarımızın da çeşitlendiğini biliyoruz. Peki acaba ilk kavramlarımız nelerdi? Tehlike anında grubu uyararak için çıkarılan bir ses olabilir, “hadi gelin burada yemek var” anlamında bir söz de olabilir. Maalesef yazı öncesi tarihe dair bilgilerimiz hep çok sınırlı kalacak. Akıl yürütmeye devam edelim. İnsanların temel gayesi hayatta kalmak olduğu için neyin yararlı neyin zararlı olduğuna dair öğrendikleri de muhtemelen ilk bilgileri, belki de ilk sözcükleriydi. Günümüzde neden ikili (siyah-beyaz) düşünce yapısının yaygın olduğunu açıklarken bu ilkel kökenlerimizden bahsetmek yeterli bir açıklama sağlar mı? İlkel beynimiz amigdala hâlâ iş başındaysa, kültür ve uygarlığın geliştirdiği rafine

ve daha bilinçli beynin gündelik hayattaki seçimlerimizde rolü ne kadar?

1940'larda Paul MacLean, beynin jeolojik oluşumlar gibi evrimsel süreçte eklenen üç katmandan oluştuğu fikrini öne sürmüştü. Sabırsız, duygusal, akıl yürütmelerden etkilenmeyen, kolayca baştan çıkabilen ilkel beynin davranışlarımızın çoğunu belirlediği iddiası, günümüzde psikoloji ve pazarlamadaki en yaygın teori olmayı sürdürüyor. Oysa 1990'larda Anton Reiner gibi nörobilimciler bu teorianin neden doğru olamayacağına dair gerekçeler açıkladılar. Tüm türler tek bir kaynaktan başlayıp doğrusal şekilde değil, dallara ayrılarak evrimleştiler ve her dalda beynin karmaşıklığı arttı. Örneğin köpekbalıkları ve ahtapotların beyni de atalarından çok daha karmaşık. Beynin üç katmanı sadece yüksek memelilerde değil tüm hayvanlarda bulunduğu için, sadece insanların güçlü iradeleri sayesinde dürtülerini bastırıp rasyonel davranabileceği tezi de insan-hayvan ayrımının keskin sınırları yumuşamaya başladıkça geçerliliğini kaybediyor. Özgür iradeye yöneltilen eleştiriler doğrusya ve insanların da özgür iradesi yoksa, güçlü iradeden kastettiğimiz şey maliyet-fayda analizi yapıp uzun vadeli faydalar için kısa vadeli maliyetlere razı olmaktan ibaret ve bunu hayvanlar da kısmen yapabiliyor.

Daldan dala atlamaya biraz ara verip ana konumuza geri dönelim. Gerçeklik ve doğruluk üzerine düşünmeye devam edelim. Gerçeklik nelerin var olduğuna yani ontolojiye dair bir soru, doğruluk ise hangi cümlelerin gerçekte uyuştuğuna dair, yani epistemolojiye dair bir kavram. İkinde de insan bilincinden bağımsız tek bir gerçeklik olduğu varsayılıyor. Bu varsayım doğru mu? Hepimiz dünyayı farklı kavramsal çerçevelerden, farklı değerleri öne çıkararak, seçici algıyla algılıyorsak, tümüyle nesnel, tüm

kavramlardan ve kuramlardan bağımsız, Thomas Nagel'in "hiçbir yerden bakış" dediği, "Tanrı'nın bakış açısı" gibi bir perspektif mümkün mü?

İki temel doğruluk kuramından bahsedebiliriz: Uygunluk (*correspondance*) Kuramı ve Tutarlılık (*coherence*) Kuramı. Uygunluk Kuramı'na göre bir cümleye karşılık gelen bir olgu varsa o cümle doğrudur. Kısaca, söylenen sözün gerçeğe uyuşmasına doğruluk denir. Buna göre dünyanın nesnel, bizim kavramlarımızdan bağımsız bir gerçekliği vardır ve doğruluk, dünyanın iyi bir fotoğraf makinesiyle çekilmiş net bir fotoğrafına benzer.

Peki, bir anda dünyadaki herkes işitme duygusunu kaybetse, sesler hâlâ var mıdır? Bu soru aklınıza şu soruyu getirmiş olabilir: "Kimsenin olmadığı yerde devrilen ağaç ses çıkarır mı?" YouTube'da samimi ve ilham verici felsefe videoları üreten Dilozof, lise felsefe hocasının sorduğu bu soruyla felsefeye ilgi duymaya başladığından bahsetmişti bir videosunda. Oysa ben bu soruyu ilk duyduğumda "Tabii ki ses çıkarır" diye fazla düşünmeden bir yargıya varmıştım. O zamanlar, sesler ve renklerin nesnel olduğunu düşünüyordum. Sonra Locke'un birincil ve ikincil özellikler arasında yaptığı ayrımı öğrenince, kütleye sahip olma özelliğinin nesnel ama bir şeyin renginin ancak onu algılayabilen bir göz varsa ortaya çıkan, yani özne-nesne etkileşimine bağlı, yani bütünüyle nesnel olmayan bir özellik olduğunu öğrendim. Bu bilgi sayesinde yukarıdaki sorunun aslında saçma değil epey çetrefilli olduğunu fark ettim.

"Nesnelerin bizden tümüyle bağımsız varlıkları var mı?" sorusu filozofları önce materyalistler ve idealistler; sonra da realistler ve antirealistler olarak iki kampa ayırmıştı; zihin felsefesi, ontoloji ve epistemoloji alanlarını içeren bir soruydu. "Biz orada olmadan da kamerayla canlı

yayın yaparak ses çıkardığını anlayabiliriz” gibi bir cevap yeterli olur mu? Dinleyici-izleyiciyi ağaçla aynı mekânda olmasa da ekran başına yerleştirdiğiniz anda yine bir özne-nesne etkileşimi olmuş oluyor. Kuantum fiziğindeki Schrödinger’in kedisinin belirli bir anda ölü mü canlı mı olduğunu bilemeyişimiz, hakikatin gözlemciye bağlı olması üzerinden bu konuyu daha da dallandırıp budaklandırabilir isteyenler.

Felsefecilerin kimsenin umursamadığı konularda yüzyıllar süren tartışmalar yaptığı düşünülür. Fazla düşündükleri zaman “beyni yanan” ve bundan hiç hoşlanmadıkları için de sorunun kendilerinde değil felsefede olduğuna inanmayı tercih ederek felsefenin işe yaramazlığını tescillemeye çalışanların çokça kullandığı bir başka örnek de “Tavuk mu yumurtadan, yumurta mı tavuktan çıktı?” sorusudur. Evrimsel olarak tavuktan önce gelen türe mavuk dersek, ilk tavuk bir mavuk yumurtasından çıkmıştır. Ayrıca laboratuvarda yumurtadan çıkmadan üretilen tüp bebek tavuklar da olabilir, hiç yumurtlamayan tavuklar da.

Halbuki yukarıdaki düşen ağaç sorusunu çözenin epey kolay bir yolu da var. Bu soruya zıt yanıt verenler aslında “ses çıkarma” kavramını farklı tanımlıyor, ilki ses dalgalarının havada yayılımından, ikincisi ise bu sesi duyacak bir kulağın varlığından bahsediyor. Kendi farklı tanımlarına göre ikisi de haklı ve burada bir tutarsızlık yok.

İkinci doğruluk kuramı olan Tutarlılık Kuramı’na göre, bir cümle daha önce doğru kabul ettiğimiz fikirlerle tutarlı ise doğrudur. Yani bir cümlenin doğru olup olmadığını anlamak için hakikatle ilişkisine değil, düşünce sistemimizdeki diğer cümlelerle ilişkisine bakmamız gerekir. Örneğin, hem “Seversin, kavuşamazsın, aşk olur” diyen Âşık Veysel’e hak veren, hem de “Gözden ırak olan gönülden

irak olur” atasözünü doğru bulan birisi, birbiriyle çelişen iki düşünceye sahip olduğundan tutarlılık kuramına göre bu düşüncelerinin birinden vazgeçmelidir. Bir kişi hem Tanrı’nın dünyayı altı günde yarattığına hem de evrim kuramına inanıyorsa, düşünceleri arasında bir tutarsızlık oluşur. Hem eşcinselliğin doğuştan olduğuna hem de günah olduğuna inanan birisi de tutarsız mıdır?

Peki, sizce hangi doğruluk kuramı daha makul? Bence ikisi de yeterli değil. İlki fazlasıyla katı; kavramlarımızın algımızı ve bilgimizi ne kadar etkilediğini yok sayıyor. İkincisi ise çok gevşek çünkü bu kuramı kabul edersek, birbiriyle tutarlı fikirlere sahip olan bir ırkçının düşüncelerinin, kafası karışık ama sorgulayan birininkilere göre daha doğru olduğu sonucuna varıyoruz. Peki, bu ikisi yerine hangi doğruluk kuramı çağımıza daha uygun olabilir? Ben olsaydım, Marx’ın ideoloji eleştirisiyle Nietzsche’nin perspektivizmi ve şecere (jeneoloji) yöntemlerinin sentezini yaparak¹ bu soruyu yanıtlamaya çalışırdım. Ama şimdi rotamızı filozoflardan bilimcilere doğru çevirelim ve nöroloji ve bilişsel psikolojide tartışılan gerçekliğe dair son kuramlardan birine odaklanalım. Bakalım onlar bize gerçekliğe dair neler söyleyecek ve söyledikleri filozofların görüşlerinden çok farklı mı?

Hakikati olduğu şekliyle bilebilir miyiz?

Bilişsel psikolog Donald Hoffman’ın 2015 tarihli “Gerçekliği olduğu gibi mi görüyoruz?” TED konuşmasının videosunu izlediğimde hem büyülendim hem de kafamda bir sürü yeni soru belirdi. İlk olarak, Avusturalya’daki mücevher böceklerinin çevreye saçılan kahverengi bira şişeleri ne-

¹ Bu konuyla ilgilenenler şu kitaptan yararlanabilir: Jonas Ceika (2021), *How to Philosophize with a Hammer and Sickie: Nietzsche and Marx for the 21st Century*, Repeater Books.

deniyle az kalsın soyu tükenecemmiş. İkincisi, laboratuvar da yaptığı simülasyon deneylerinden elde ettiği sonuca göre gerçekliğin sadece hayatta kalmasına yarayacak kısmını bilen organizmalar hayatta kalıyor ama gerçekliğin tümünü bilen organizmalar evrimsel süreçte yok oluyorlarmış.

Benim bu deneylerin yöntemine dair ciddi şüphelerim var. Elde edilen sonuçların insanlar için de geçerli olduğunu nasıl varsayabiliriz? Örneğin çölde iki kabile hayal edelim. Bunlardan birisi çöldeki su ve yiyecek kaynakları ve zehirli yılanlar hakkındaki tüm bilgiye sahip, ama başka hiçbir konuda bilgisi yok. Diğer kabile ise bunları bilmenin yanı sıra bilim, sanat gibi konularda da bilgili olsun. İlkinin hayatta kalıp ikincisinin çoklu ilgi alanları nedeniyle soylarının tükeneceği, tüm odakları hayatta kalmak olmayınca bu temel uğraşı yapma tarzlarının daha az verimli olacağı söylenebilir mi? Yukarıda bahsedilen Avustralyalı böcekler örneği aslında bu tezin tersini desteklemiyor mu? Tek odağı türün hayatta kalması olan bu böcekler, dişi böceklerle bira şişelerini ayırt edecek bilişsel yetenekleri olmadığı için (yani hakikati olduğu şekliyle kavrayamayıp, “büyük, parlak, kahverengi olan her obje dişi bir böcektir” yanlış varsayımıyla harekete geçtikleri için) dişi böceklere ilgilerini kaybetmişler. Dişi böcekler yerine etraftaki kahverengi şişelerle çiftleşmeye çalıştıkları için az daha soyları tükenecemmiş.

Hoffman'ın kurduğu bilgisayar yazılımı ve algılama şeklimiz analogisi bence konuşmanın en güçlü kısmıydı. Bir bilgisayar programının kullanıcı dostu olması için arka plandaki tüm programlama izlerinin görünmez hale getirilmesi gerekir. Yani masaüstündeki ikonlar bizden hakikati bir ölçüde saklar ama bu sayede bilgisayarı rahatça kullanmamızı mümkün kılar. Benzer şekilde, gerçekliği al-

gılamamızı sağlayan uzay ve mekân kavramlarımız da algısal masaüstümüzü oluşturur. Dünyada kimsenin gözleri olmasaydı, nesnelerin renkleri de olmayacaktı. Mavi rengini mümkün kılan mavi bir obje değil, onu mavi olarak algılayabilecek kapasitede bir beynin var olmasıdır. Başka bir deyişle, gözlerimiz gerçekliğin aslına sadık bir fotoğrafını çeken bir kameraya değil, gerçekliği kuran ve inşa eden bir aygıtı benzer. Hoffman'a göre uzay, zaman ve nesnel zihnimizin dışında değil, içindedir. Aynen Kant'ın savunduğu gibi! Hatırlarsanız, Kant bilinebilir her şeyin (fenomen) kısmen zihin tarafından kurulduğunu iddia etmişti. Gerçeklik (noumena) olduğu haliyle bilinemez; duyu organlarımızı bombalayan bir uyaran bolluğuna yol açar ama zihnimiz buna sebep-sonuç ilişkileri, zaman ve mekân gibi yapılarla düzen verdiği için bilinçli deneyimler mümkün hale gelir. İşte felsefe ve bilişsel bilim arasında bir köprü!

Hoffman'ın tezinde beni rahatsız eden başka bir nokta, son yirmi yıldır moda olan, insan davranışlarını evrimsel psikolojiyle açıklama akımına dair bir sorun. Varsayalım ki uyanık ve hileci olmak, nabza göre şerbet vermek, köprüyü geçene dek ayıya dayı demek hayatta kalma şansımızı genellikle arttıran bir strateji. Üstüne üstlük doğru söyleyenler de dokuz köyden kovuluyorlar. Yine de, dürüstlüğü iyi, hileciliğin kötü olduğu, sonuçlarından bağımsız olarak evrensel bir etik değer bence. Değerlerin tümüyle öznel olduğunu savunan birini düşünelim. Bu kişi herkes kendi işine gelen, çıkarını arttıran şeyleri değerli bulur tezini savunuyorsa, kendi içinde tutarlı olması için, amaçların araçları meşrulaştırmasının doğru olduğunu da savunması gerekiyor. Yani, ahlaki öznelciliğinin altında yatan nesnel bir değer olduğu için aslında kendisiyle çelişiyor mu?

Birbiriyle tutarlı düşüncelerden oluşan temel inançlarım ve değerlerim sistemini oluşturmaya çabalarken böyle bir varsayım yapmak beni rahatsız ediyor. Bunun bana uygun bir düşünce olmadığından eminim. Köprüyü geçene kadar aylara dayı demeyi ve kayyumlara rektör demeyi reddediyorum. Boğaziçi Üniversitesi'nde hocaların büyük çoğunluğu ve direnişe katıldıkları için en çok bedeli ödemiş olan öğrenciler 500 gündür kabul etmiyoruz, vazgeçmiyoruz! Hafta içi her öğlen saat 12:15-12:30 arasında cüppelerle rektörlüğe sırt dönme nöbetine yaklaşık 20-30 hocanın katılması, hocaların %95'inin Naci İnci yönetimine güvensizlik oyu verdiği gerçeğini unutturmamalı. Tüm dünyadaki üniversitelerdeki özgürlük mücadelelerine baktığımızda bu kadar uzun süren bir direniş örneği bulamadım. Örneğin ODTÜ'de 1976'da dokuz ay süren direnişin sonunda kayyum rektör Hasan Tan istifa etmişti. Boğaziçi direnişinin son durumuyla ilgili bilgilere hocaların kurduğu şu siteden ulaşabilirsiniz: <https://university-bogazici.wordpress.com/> "Kazanma şansı azsa, direnmek akıldışıdır ve boşuna acı çekmeye sebep olur" cümlesi bir olgu değil, bir inanç ve aynı zamanda kendini gerçekleştiren bir kehanet.

Huu huu! Komşu komşu... Orada kimse var mı?

Evrinde dünya dışındaki trilyonlarca gezegenden birinde daha canlılar yaşıyor mu? Yaşıyorsa, bizimle iletişime geçecekler mi ya da biz onları bulabilecek miyiz? Eğer bunun olma ihtimalini arttırmak için uzaylılara dünyadan bir hediye paketi yollayacak olsak ve bu büyük kutunun içine "Bizim adımız Dünya. Burada hayat var ve insanlar gibi bilinçli canlılar yaşıyor" mesajını içeren şeyler koymak isteseydik neleri seçmemiz mantıklı olurdu? Taş, dal,

cam, metal gibi dünyadan çeşitli nesnelere mi? Manzara ve insan fotoğrafları mı? Değişik müzikleri içeren bir müzik kutusu mu? Matematiksel formüller mi? Bir projektör aleti ve çeşitli videolar mı? Bu soruyu duyan kişinin muhtemelen ilk düşüncesi şu olacaktır: “Ne gerek var bunca uğraşmaya? Evrende başka canlılar olsa bile bizim kutunun onların eline geçme ihtimali o kadar düşük ki.” Okyanusta bir adaya düşen bir kazazedenin, başkalarından yardım istemek için nereden kâğıt, kalem, şişe ve tıpa bulduysa, bir şişenin içine mesaj yazıp okyanusa bıraktığı filmler izlemiştinizdir. Uzaylılara göndereceğimiz kutu bundan bile daha hayalci değil mi?

İlk engeli bir düşünce deneyiyle aşalım. Varsayalım ki ileride yaşama elverişli bir gezegen keşfedildi ve hediye paketimizi doğrudan bu gezegene bırakacak bir uzay gemimiz de var. Bu durumda kutuya neler koysak daha iyi olur? Bu soruyu öğrencilerime sorduğumda, bu gezegende yaşayanlar muhtemelen bizden farklı bir dille konuştukları için, duyu organları da bizden farklı olabileceği için müzik ve matematiksel formüller gibi daha evrensel bir dil içeren şeyler göndermeliyiz demişlerdi. “Amazon ormanlarındaki keşfedilmemiş bir kabileyle tanışmaya giderken nasıl bir hediye götürürdünüz?” deseydim, muhtemelen hiçbiri matematiksel formüller götürmeyi seçmeyecekti. Ya da dünya üzerinde yeni keşfedilen bir memeli hayvanla iletişime geçiyor olsaydık, müzik ve fotoğraflar da elenecekti. İletişime geçeceğimiz uzaylıların en az bizim kadar bilinçli olduğunu mu varsayıyoruz müzik ve matematik derken? Neden öyle olsun ki? Daha bilinçsiz iseler onları iletişime geçmeye değmez mi buluyoruz, yoksa bilinçsiz varlıklarla iletişimin kurulamayacağı gibi bir önyargımız mı var? Bence ikisi de doğru. Bilinç sahibi olmayı çok yü-

celtiyoruz ve bizim kadar bilinçli olmadığını düşündüğümüz canlılara karşı umursamaz ve özensiz davranıyoruz.

Varsayalım ki yaşama elverişli olduğu tespit edilen gezegende olası canlıları keşfetmek için uzay yolculuğuna çıkan takımın üyesi bir astronotsunuz. Aylar süren bir yolculuk sonrası o gezegene ulaştınız ve şimdi keşif vakti. Şanslısınız çünkü gezegenin boyutları küçük bir kasaba kadar olduğu için beş astronot bir hafta orada kalarak bu görevi tamamlayabileceğinizi düşünüyorsunuz. Gezegene adım attınız, kayalar ve kumla kaplı bir yüzeyi var ve etrafta dünyadan alışık olduğumuz hiçbir canlı formu gözükmüyor. Nerelere bakardınız? Neyi aradığınızı kısmen bilmeden onu bulmanız mümkün mü? Ya sizin kaya parçası zannettiğiniz şeyler aslında canlıysa ve geceleri bir saat boyunca sizin duyamayacağınız frekanstan seslerle birbirleriyle iletişim kuruyorlarsa? Ya sülfür kuyusu olarak tanımladığınız şey onların favori yemeğiyseniz? Ya o gezegenin atmosferinde bizim mikroskopların algılayamayacağı binlerce mikro canlı yaşıyorsa? Bunları bilmeden yapılacak gezilerde oranın sakinlerine zarar vermemiz çok muhtemel değil mi? Bu konuda güzel bir animasyon için *Johnny Express*'i (2014) öneririm.

Sormadığımız son bir soru kaldı: Neden onlarla iletişime geçmek istiyoruz? Saf bir merak duygusundan mı? Amacımız onların bizden farklarını ve benzerliklerini öğrenerek kendimizi daha iyi tanımak mı? Yoksa esas hedefimiz kaynaklarını, madenlerini sömürmek için dünya dışı sömürgeler bulmak mı? Uzaydan mülk edinilmesinin kurallarını düzenleyen yasaların ilki 1960'larda hazırlanmıştı, ama o zamanlar bu sadece bir hayaldi. Rusya'da 2001'den beri en az sekiz kişi uzay turisti oldu. Gezi başına 20-25 milyon dolar ödediler! Amerika ise uzay turizmine